

КОЗАЦЬКА РАДА В КОРСУНІ (ЛИСТОПАД 1660 р.) В ОПИСІ ПЕРШОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ

Історія козацького Корсуня не так давно була ґрунтовно висвітлена в узагальнюючому дослідженні (Г), однак і досі залишаються нез'ясованими чимало подій. Це ж стосується і козацької ради, яка відбулася в Корсуні 21 листопада 1660 р. і на якій було ратифіковано Чуднівський (Слободищенський) договір. Це означало кардинальну зміну зовнішньополітичного курсу Гетьманщини: її розрив з Московською державою і перехід під зверхність Речі Посполитої. Тоді ж, на площі перед Спаською церквою (даний храм був зруйнований, він знаходився поруч з ново-збудованим у 2007 р. Спасо-Преображенським храмом), козаки присягли на вірність королеві Яну-Казимиру, а потім відповідні документи повезли до Варшави корсунський полковник Гуляницький, генеральний суддя Іван Креховецький, колишній генеральний писар Семен Голуховський, Стефан Петух, Олександр Скородкевич (Скоротко), причому останній був швагром гетьмана Юрія Хмельницького (2).

Проте достатньо докладний опис Корсунської ради 1660 р. міститься в першій польській (і польськомовній!) газеті, яка називалась "Польський Меркурій" ("Merkuriusz Polski") і виходила у 1661 рр. її видавав королівський секретар, італієць Єронім Піночі, численні замітки та рукописні "новини" якого зберігаються в Державному архіві Кракова (там вони складають окремий фонд) і які були частково опубліковані різними археографами у XIX - XX ст. Примірники "Польського Меркурія" знаходяться в деяких бібліотеках України (Львів, Наукова бібліотека Львівського університету), Польщі та деяких інших країн. Зокрема, нам вдалося познайомитися з тим, що зберігається у відділі стародруків Ягеллонської бібліотеки (3). Справу

полегшує той факт, що до 300-літнього ювілею газети вона дочекалася свого академічного видання, що було здійснене відомим польським археографом, професором Адамом Пшибосем (4). На сторінках "Польського Меркурія" були опубліковані важливі дипломатичні документи (листи гетьмана Юрія Хмельницького, генерального писаря Павла Тетері, царя Олексія, короля Яна-Казимира, кримського хана Мухамед-Гірея IV та ін.), різноманітні донесення про події військово-політичної історії всієї Європи.

У першому ж номері газети, що побачив світло 3 січня 1661 р., згадувалося про Корсунь! Тут йшлося про Чуднівську битву 1660 р. і про угоду, укладену Річчю Посполитою з Україною-Гетьманщиною, у першій статті якого зазначалося: "Мають козаки якнайшвидше скликати раду в Корсуні". У подальших статтях цього договору мова йшла про те, щоб козаки відреклися від московської зверхності, переобрали гетьмана і старшину, присягнули королеві. Королівський же представник (комісар) від імені Яна-Казимира мав би тоді передати їм клейноди (булаву тощо).

Третій номер "Польського Меркурія" містив у собі розгорнутий опис Корсунської ради, який ми подаємо нижче в перекладі українською мовою. Ще одна, на жаль, остання звістка про Корсунь міститься в листі Павла Тетері від 18 (8) грудня 1660 р., який ми теж наводимо нижче.

Відзначимо, що А. Пшибось, подаючи текст газети разом із стислим коментарем, переклав також і латиномовні її фрагменти чи вирази. Однак при цьому він припустився деяких помилок. Так, коментуючи звістку про генерального писаря Війська Запорізького Семена, який мав піти у

відставку, бо притримувався промосковської орієнтації, **вій** вважав, що тут мова йшла про Якіма Сомка. Проте останній обіймав посаду переяславського полковника, був і наказним гетьманом, отже, не міг бути "Семеном". Під цим іменем насправді слід розуміти генерального писаря Семена Голуховського, про що навіть говориться в самому тексті "Польського Меркурія" (див. поданий нижче лист Павла Тетері). На цій посаді С. Голуховський перебував від 1659 р. до згаданої ради 21 листопада 1660 р. (5).

Цікаво, що існує ще один опис Корсунської ради, але вже іншої, яка відбулася 22 березня 1669 р. Хоча один список цього документа нами було знайдено ще у 1979 р. (6), але руки не дійшли до його публікації. Однак його (за іншим списком) ґрунтовно проаналізував і видрукував львівський історик М.Г. Крикун (7).

Отже подаємо нижче два уривки з "Польського Меркурія", де згадується Корсунь, у перекладі українською мовою. Додамо, що загальноживані на той час скорочення ми в тексті перекладу не розшифрували. Маються на увазі такі скорочення, як "й. м." - "його милість", "й. к. м." або "й. к. мость" - "його королівська милість", "в. к. м." - "ваша королівська мость". Круглі дужки збережено так, як і в оригіналі, а квадратні нами поставлені там, де ми подаємо стислі пояснення.

Насамкінець подаємо незнаний досі документ - універсал канівського полковника Івана Лизогуба (був канівським полковником у 1659, 1662 рр.), який ми виявили у зібранні Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського у Києві. Цим універсалом підводилася риска в судовому розгляді справи за ґрунт між жителями Бубнова Марією Мойсією та її сином Ясем, з одного боку, та Миньком. Документ важливий уже тим, що представляє собою ту групу універсалів та листів еліти Правобічної Гетьманщини, яка збереглася дуже неповно. Цей же документ дає змогу уточнити час першої каденції канівського полковника Івана Лизогуба,

виявляється, останній не склав полковничий пірнач у 1659 р., як випливає з покажчика В.В. Кривошеї (8), а був полковником ще у липні 1660 р., і тільки пізніше його замінив Степан Трушенко.

Примітки:

- 1) Мицик Ю.А., Степенькін СЮ. Корсунщина козацька. - Корсунь-Шевченківський, 1997.
- 2) Там же. - С. 70. Див.: Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. - К., 1848. - ТА-С. 39.
- 3) Ягеллонська бібліотека у Кракові. - Відділ стародруків. - № 311299/11. Частина "Польського Меркурія" була переписана. Дана копія зберігається в тому ж архівосховищі, але вже у відділі рукописів, під № 5.
- 4) *Merkuriusz Polski*. - Krakow. 1960.
- 5) Кривошея В.В. Українська козацька старшина. - К., 2005. - 4.1. - С. 15. На жаль, у довіднику В.В. Кривошеї міститься друкарська помилка: кінець каденції Голуховського як генерального писаря датований 21 груднем 1660 р., однак як це насправді сталося 21 листопада 1660 р.
- 6) Бібліотека Вроцлавського університету. - Відділ рукописів. - № Акс. 1949/441. - Арк. 145 - 146 ("Memorial odprawionej w Korsuniu rady kozackiej roku 1669. d. 21 marty").
- 7) Крикун М.Г. Корсунська козацька рада 1669 року // Крикун М. Між війною і радою. Козацтво правобережної України в другій половині XVII - на початку XVIII століття. - К., 2006. - С 249 -280.
- 8) Кривошея В. В. Українська ... -4.1. - С. 25.

**

Додатки

№ 1.

1661, січня 5. - Уривок з № 3 "Польського Меркурія"¹¹, де міститься опис Корсунської ради.

"№ III.

Меркурій польський екстраординарний від 5 січня 1661,

який містить у собі розгорнутий опис переговорів з козаками.

Після замирення під Чудновим 7 листопада і після взяття табору, артилерії і всього московського - війська прийшли листи від пана Юрія Хмельницького до й. м. пана великого коронного маршалка і до й. м. пана чернігівського воєводи, в яких

повідомлялось, що він скликав раду у Корсуні і чекає на комісара к. й. м. Учинивши між собою нараду і ухваливши пункти, про що і як трактувати з козаками, н. м. пан воєвода поспішив до Корсуня. Ставши там як належить, із звичайною правотою і розумом насамперед взявся як муж помагати Речі Посполитій, щоб через козаків не повторились її нещастя. Спочатку він тоді у загальній раді всіх полковників добивався скасування всіх царських урядів і до віддання від імені короля булави новому гетьманові. Були тоді на площі різні особи, але з важливих причин не могла булава залишатися в руках одного тільки пана Хмельницького. Оскільки ж його [Юрія Хмельницького] молоді літа потребують досвіду, то пан воєвода запропонував йому, щоб він задля свого здоров'я і добрих рад взяв собі на поміч Павла Тетерю, мужа досвідченого і добрих якостей, додавши, що він цим самим здобуде собі довіру і у к. й. м., і у Речі Посполитої. Хмельницький пристав на Це, прийнявши зичливо цю пораду, отже домовилися посадити на писарство Війська Запорозького Тетерю, а скинути з нього Семена, котрий був цілковито відданий цареві і від царя поданий на писарство. Все це діялося у приватній раді, але для затвердження цих та інших пунктів і для затримання простолюду в конфіденції, треба було скликати й чорну раду. Скликання цієї ради наражалось на труднощі й небезпеки, бо йшлося про велику кількість війська. Якраз тоді у Корсуні відбувався головний ярмарок, тому Хмельницький боявся, що при такому акті може статися якесь заворушення. Оскільки ж цієї справи не можна було уникнути, він, врешті, погодився на раду і тут же наказав її скликати. Рада ж відбувалася таким чином.

У Корсуні при Спаській церкві є велика площа. Туди зійшлася чернь і згідно зі звичаєм утворила коло. Найперше приїхав зі своєї квартири й. м. пан воєвода і послав по пана гетьмана, котрий тут же прибув із полковниками. Там, поклавши на шапку на землі булаву (це є у них знаком відставки), він [Юрій Хмельницький] промовив кілька слів до черні, кажучи, що

ми з Божої і вашої волі повернулися до природного пана; а щоб уже жодні московські уряди між нами не залишалися, к. й. м., наш милостивий пан, зволив прислати свого комісара, щоб той вчинив між нами лад і т.д. Після нього слово взяв пан воєвода і промовляв добрих півгодини при надзвичайній тиші всіх присутніх, виводячи батьківське старання й. к. м. у справі довірених йому Богом земель, бо король не мечем, а своєю ласкавістю прагнув направити заблукалих на вірний шлях. При цьому воєвода вказав на всі їхні вади, кажучи, що вони пішли за поганою радою і при ній були б пропали. Він зробив висновок, що й. к. м., пан милостивий, знає все, що робилося ними, але жертвує Господу Богу за наші гріхи і пускає в непам'ять все, що діялося. У відповідь вони кричали до неба, дякували Господу Богу і к. й. м., нарікали на старшину, котра задля власної вигоди завела їх на манівці. Кричали, що як хто буде бунтувати, то вони самі такого, навіть рідного батька, будуть убивати. Врешті, пан воєвода, скасувавши царські уряди, підняв із землі булаву і від імені к. й. м. віддав її Хмельницькому. Другу ж булаву він віддав Носачу на обозного, що було прийнято із вдячністю та ентузіазмом. Врешті, пан воєвода вимагав, щоб [козаки] свою вірність підтримали присягою тут же, у церкві. Всі закричали, що вони всі готові до присяги і з цим пішли до церкви. Там вони подякували Богу, а потім поставили аналой посередині церкви, а на ньому - Євангеліє і в дуже урочистій формі присягли, голосно повторюючи за писарем (слова присяги). Не з примусу, але добровільно вони з великою охотою тиснулися до присяги і відприсягалися московського царя та його урядів.

Після виходу з церкви їх достатньо частував пан гетьман. Бенкет тягнувся кілька годин до ночі, при цьому потужно били з гармат. **З особливою честю вони згадували королеву її м., пані нашу милостиву, віддаючи належне особливій турботі й. к. м., завдяки чому вони після таких значних провин були милостиво приведені до королівської милості і до єдності з Річчю Посполитою.**

На другий день, тобто 21 листопада, знову була рада, у котрій тільки читали привілеї, дані з сейму Війську Запорізькому, їх слухали у великій тиші з увагою і були ними дуже задоволені. Вони сердилися й нарікали на старшину за те, що вона їм не читала привілеїв і не ознайомлювала з ними, кажучи, що якби нам читали ці привілеї, то ніколи б не дійшло до чогось поганого, ми задовольнялися б ними.

Була рада і втретє наприкінці листопада. Там козацькі емісари добивалися, щоб Семен тут же склав печатку, яка мала б бути віддана пану Тетері, що й сталося. Пан Тетеря помірковано декларував, що коли б у Війську Запорізькому сталася б якась відміна і незичливість проти природного пана, "то тоді я не тільки печатки, але й України не хочу знати". При цій okazji він багато казав їм про московське тиранство, про царські замисли, котрі зрозумів, коли був послом у царя і т.д. Всі закричали: "Не дай, Боже, нам думати про царя або про бунти. Просимо, щоб ти керував молодістю Хмельницького, а ми на тебе покладаємо відповідальність за наших дружин, дітей і майно" і т. д.

Цього ж дня з ради і в раді складено листи до Мишецького, коменданта в Переяславі, щоб той не мав жодних надії і сумніву в тому, що Військо Запорізьке поклонилося пану своєму природному, щоб Митецький вийшов з городів, не чекаючи, доки козаки всіма силами разом із ордою не наступлять на нього і не підуть вглиб Московської держави; щоб не вірили Сомченку, бо це шалений чоловік і насправді ніхто до нього не в'яжеться і не буде в'язатися. До Сомченка також написали, щоб він більше не крутив і не заробляв на катівську руку. Також були послані листи до Києва, до князя Борятинського, а універсали - до всіх задніпрянських полковників, щоб вони вважали Сомченка зрадником і не слухали його універсалів. Задніпрянці ж, окрім самого Сомченка, не бунтують, а про Ніжинський та Чернігівський полки чути, що вони вже повернулися і тримаються разом з Хмельницьким.

У цій же раді був консилиум про те, як вигнати московитів з городів. Не бракувало таких, особливо з Переяслава, вирізати їх, ухвалили ж виступити під Переяслав разом частині Чигиринського та Канівського полків і повністю Прилуцькому, Полтавському й Миргородському. Ніжинцям і чернігівцям порадили і послали до них з тим, щоб вони постаралися за будь-яку ціну вигнати московитів. Просили й. м. пана воєводу, щоб він поклопотався у й. м. пана коронного маршалка, щоб той одночасно скерував орду за Дніпро під Переяслав і щоб послав також з 20 хоругв польської кавалерії.

Також впросили й Носача, щоб він їхав до й. м. пана маршалка для розквартирування війська і дали йому інструкцію, щоб він добився звільнення самого корсунського шляху, бо гетьмани, артилерія, і вся найголовніша старшина вже на цьому шляху; скрізь дозволили стацій і взагалі дозволили, щоб і козаки, котрі не були в таборі під Слободищами, видали хліб жовнірам. Доручили йому також, щоб він поскаржився на орду, бо ординці палять, стинають і взагалі діють вороже. Через нього ж вони обіцяли і підтвердили це письмово, що, як і вирішено, полки рушають під Переяслав.

Так щасливо й добре закінчилася рада. Також добре і згідно з бажанням ради Носач все виконав у й. м. пана маршалка; той ще й обдарував його і відправив назад дуже задоволеного і піднесеного на духу. Після його відправи і впорядкування війська, й. м. пан маршалок здійснивши все, що належало, повернув до Олики, а й. м. пан воєвода повернув до свого дому, на Волинь.

У Кракові, в кам'яниці Шоберівській на Вендеце, дня 5 січня 1661 року [надруковано] згідно з королівським привілеєм".

(Merkuriusz Polski. - Krakow, 1960. - С. 51 -55)

№2

1661, лютого 9. - Уривок з № 11 "Польського Меркурія", де міститься текст листа генерального писаря Війська Запорізького Павла Тетері від 18 (8) грудня 1660 р.

"Копія

Лист пана Тетері, писаря Війська й. к. мості Запорізького.

Наясніший милостивий королю, пане, пане милостивий.

Я ніколи не прагнув писарства Війська Запорізького, побоюючись підозр з обох сторін, а завжди зичив презентуватися перед в. к. мостю. Але видно це вчинив Божий наказ, що й. м. пан гетьман Військ Запорізьких, вірний підданий в. к. мості, відрікався гетьманства в Корсуні на раді перед всією старшиною, а я якби не взявся виконувати цю функцію, від якої у Війську Запорізькому багато залежить, і з чого я міг би якось вислизнути, але коли мені пригрозив неласкою в. к. мості й. м. пан чернігівський воевода у разі моєї відмови, то я мусив погодитися. Оскільки у цьому є Божа воля, то і на найбільші небезпеки, якби довелось, не пошкодував би свого життя, я готовий померти за честь в. к. мості, мого милостивого пана, аби тільки Найвищий Господь дав привести до ладу Військо Запорізьке. Як уже за щастям в. к. мості ми маємо добрі початки, внаслідок чого сподіваємося, що бунти, які недавно спалахнули за Дніпром, швидко згаснуть. Зичачи цього християнським серцем, я припадаю до ніг в. к. мості, щоб він мене як одного разу взяв під свої крила, так і далі зберігав у батьківській пам'яті, бо я тут на цьому клопотливому і дуже слизькому місці щиро служу в. к. мості, ведучи до щастя Україну (Ukraine), мою милу вітчизну, добрих утверджуючи милістю в. к. мості, а тих, що й досі блукають, всіляко буду вести до опам'ятання та заспокоєння па лоні вірного підданства в. к. мості. Військо Запорізьке посилає до в. к. мості, мого милостивого пана, Семена Голуховського, колишнього генерального писаря, з іншим товариством зі своїми рішеннями. Ми просимо особливо, щоб в. к. мость побажав вкрити його своєю милістю, щоб задумані проти нас злі спокуси чужоземного пана при вияві доброї милості в. к. мості, пана нашого природного, якнайшвидше зникли у серці і в думці кожного з наших [людей].

У Чигирині дня 8 грудня старого стилю року Божого 1660.

Найяснішого маєстату королівства польського і шведського вірний підданий і найнижчий підніжок Павло Тетеря, писар Війська в. к. мості Запорізького". (*Merkuriusz Polski. - Krakow, 1960. -С. 128-129*).

№3

1660, липня 11 (1) (?). - Канів. - Універсал канівського полковника Івана Лизогуба щодо вирішення конфлікту за ґрунт (сіножать з гаєм) у Бубнівській сотні між Марією Мойсіїхою та Миньком.

"Року 1660 меця июлия 1[?].

Передо мною, Иваном Лизогубом, пол[ковником] Войска его царского в[е]л[и]ч[е]ства Запорожског[о] каневским, и при битности Ивана Демиденка, атамана городского, и с притомностью товариства Ивана Стародуба, Микити Гайдиченка, Тимоша Коростенка, Олешка Шияна и иных персон и товариства на той час немало будучи, приточилася справа от Мойсіїхи Марі и Минька, обивателей бубновских, о кут сеножати в том же полі под [?] селом з гаєм лежачой; котрая то Маря Мойсіїха, маючи тую сеножат, в описаню от Войцеха, сину своему Ясю, а у вечност заживаня; якож и сей час будучи еще нерозділна з сином своїм Ясем попустила била Минку зобчолою [?] до ласки в то, что я ему, яко по суседску діється, котрий юже Минко, праве не памятаючи на такову учиност убозства, хтіл сюю білую голову с того виромовати и с[и]на еї, Ясика, от того отдалити; на що потребовалисмо сведков, котрие бы могли в том добре зънати, покы Войцех той кґрунт заживал и по собі оунуку своему Ясю, а с[и]ну его писмом обдаровал. Постановившие теди Ярема, атаман, и Максим, войт, бубновские, тутеж Процик Охріменко, Крат, Шарганчин зят, и иние люде, потвержаючи того, завели менованную Марю з сином еї Ясем по самую дорогу, котрая с поля уз кут припала, в котором заведеню меновитих персон, заховуючи вічне для спокойного их заживаня, а отдаляючи Минка и потомков его от того всего кґрунту сеножати з гаєм, варуем тим писмом ншим, аби не міла предречоная Маря з сином утиску, так от

самого Минка и с[и]нов его, и от кождых побочних селян, але ведлуг давности, міючи дороги, где и бивали за за [?] живота Войцеха, маєт яко у своем добром владіт, а Минко тим маєт конътенътоватис, що юж сам к тому прибавил, предся през кгрунти волную дорогу міти мают, где и бивала; хто би теж міл и важил с потонову [?] сей білою голові и с[и]нови єї в том трудност и який оутиск задават, таковий повинен будет на уряд, пред котрим ся притрафит, сто талярей заплатит для певности и памяти в домостві и кождим старшим казалисмо печатю ншею полковою ствердити и руку свою подписавши, потребующей стороні видат.

В Каневі року и дня вишписанного.

Иван Лизогуб, полковник каневский".

(НБ. - ІР. - Ф. 61. - № 706. – Тогочасна копія)

Коментар:

№ 1

"великого коронного маршалка". Йдеться про Єжі Любомирського.

"чернігівського воєводи". Йдеться про его Станіслава Казимира Беневського.

"Носачу". Мається на увазі Тиміш Носач, генеральний обозний Війська Запорізького у 1656- 1657, 1658 - 1664 рр.

"аналой". Взагалі, в оригіналі читаємо "вівтар", але тут маємо явне непорозуміння.

"королеву". Мається на увазі дружина Яна - Казимира Людвіка Марія Гонзага.

"Митецького". Йдеться про Данила Єфімовича Митецького, московського воєводу в Переяславі.

"князя Борятинського". Йдеться про Юрія Микитича Борятинського, московського воєводу у Києві.